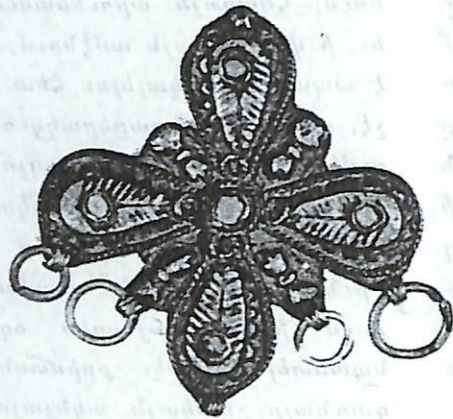

ԽԱՅԵՐ

4825

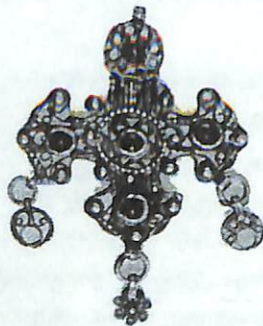
4898

5278

6842

7247

6845

Աղյուսակ 12

ԳՐԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Aram Topchyan, *The Problem of the Greek Sources of Movsēs Xorenac'i's History of Armenia* (Hebrew University Armenian Studies 7). Leuven – Paris – Dudley, MA 2006 [ISBN-10 90-429-1662-1, ISBN-13 9789042916623] X + 145 pp.

Movsēs Xorenac'i is considered to be "the father of Armenian historiography." This epithet did not prevent his work from being mistrusted and disputed as fraudulent corruption of certain literary sources. The present book written by Aram Topchyan, Senior Researcher at the Matenadaran of Yerevan (Mashtots Institute of Ancient Manuscripts), is a relecture of a number of Greek sources, thus favouring a nuanced understanding of which sources and how they might have been used by the historiographer.

The author's introduction (pp. 1-15) traces the controversial discussion on the subject demonstrating how a pejorative view on the value of Xorenac'i's historical references has been increasing since the hypercritical study of the German orientalist A. von Gutschmid († 1887). But in the last decades there emerged a more moderate way of reasoning – just to mention G. Traina and in several studies the author of this book. He clearly defines his aim "to re-examine the dominant views on Xorenac'i's references to the 'Greek' authors in question, particularly the trend of regarding all the related passages as deriving exclusively from the old Armenian versions of Eusebius' *Chronicle* and *Ecclesiastical History*" (p. 15).

In three runs A. Topchyan examines the references to Berossus, Alexander Polyhistor, Abydenus and Cephalion (pp. 17-64), to Julius Africanus' *Chronicle* (pp. 65-100), and to Firmilian's *Narration* (pp. 101-116) in Xorenac'i's *History of Armenia* in order to make evident that the latter had knowledge

from those sources not only through Eusebius and that the deviations from Eusebius need not necessarily be considered as fabrications or inventions. Several key passages of the mentioned sources are juxtaposed and confronted with the Eusebian and Xorenac'ian versions in philological and historical discussion.

To give an idea of how the author has worked I would like to mention the first reference to Cephalion, with a quotation, in Xorenac'i's *History of Armenia* (I, 5). This passage has been a subject of considerable misinterpretation, and in this case, again, von Gutschmid's judgement (1876) dominated in assessments of philologists and historians in the following hundred years or more. Based on Eusebius' *Chronicle* I, 93-94, he regarded this passage as fake and fabricated.

The author of the present study re-examines von Gutschmid's interpretation meticulously. He juxtaposes both textual sequences (p. 49). This makes it immediately evident that there is no literary dependency. What the two excerpts have in common is their topic. "Xorenac'i's quotation is independent of Eusebius' *Chronicle*" (p. 47) – a thought uttered by Langlois already some 15 years before von Gutschmid's verdict.

A. Topchyan convincingly states: "Xorenac'i cited from the lost writing of Cephalion not through Eusebius' *Chronicle* but either directly or, as is more probable, through another unknown source." (p. 48). Thus he is refuting von Gutschmid's view of denying Cephalion's passage as authentic.

And he is doing this by philological examination of the Greek terms in question and the use of their equivalents in Armenian historiography (Agat'angelos, Lazar P'arpec'i, Yovhannes Drasxanakertc'i) and by logical argumentation (pp. 51-54).

Finally, the author discusses further details connected with the passage: Cephalion's laconic style and the didactic character of his work corroborated by the patriarch Photius and the reference to "rulers/kings" both in Cephalion's passage and in the biographical information about him in the Suda lexicon. This makes it even more convincing that "the genuineness of the passage quoted by Xorenac'i from 'one chapter' of [Cephalion's] lost 'Nine Muses' has been denied groundlessly." (p. 55).

This methodological approach (referring the status quaestionis – quotation of several crucial passages – philological and historico-critical analysis – critical conclusions) is employed throughout the book. And the results of this kind of relecture are summarized with all caution, modesty and soberness: "it is unjustified to assert that all deviations from Eusebius in the references to the authors in question are merely Movsēs' inventions" (p. 118), which is quite convincing. He is deducing his conclusions with all

necessary moderation, because the source material is poor. The methodological access, anyhow, of taking into consideration even "minor" sources with scholarly meticulousness has opened the door for further investigations that again will confirm the results given here. It is the main merit of Aram Topchyan's study to actually have re-opened the door: again it is possible to regard Movsēs Xorenac'i's work as not just an artefact but genuine, and often reliable, historiography – a result being assured by a methodologically neat access which bears fruits more fair and just towards historical events.

The reviewer supposes that future studies could include Syriac sources, too, in order to gain final evidence. The author himself has several times referred to sources in the "Chaldaean" (p. 28, 41, 62) or "Aramaic" (p. 28, n. 50) language or of "Babylonian origin" (p. 41, 44) etc. Possibly, some material is still unedited preserved in a few manuscripts.

ERICH RENHART
VESTIGIA – Manuscript Research
Centre, University of Graz/Austria

Համաստեղ, Նամականի, կազմող՝ Մ. Խաչատրեան, հրատ. Կարախո Ն. Նազա-
րեան հիմնադրամի թիւ 6, «Մուղնի» հրատարակչութիւն, Երեւան, 2003, 502 էջ:

Մեր գրականութեան նշանաւոր դէմ-
քերէն լոյս տեսած ամէն նամականի իր ու-
րոյն արժէքը ունի: Մտերիմը, հանրայինը,
իմացականը կամ քաղաքականը յաճախ կը
միատեղուին ու կը դառնան անհատին
կենսապատումը բացող էական գործօննե-
րէն մէկը: Ի բացակայութեան տուեալ
դէմքի մը «կեանքն ու գործը» կենսապա-
տում դարձնող աշխատութիւններու, նա-
մականին, օրագրութեան կողքին, ամենէն
վստահելի գործիքն է այդ դէմքին իսկա-
կան դիմագիծը աւելի մօտէն ճանչնալու
համար:

Վերջին քսան-երեսուն տարիներուն,
նամականիները յաճախ կը հասնին Երե-
ւանէն: Յաջող հրատարակութիւններու
կողքին, չեն պակասած ձախողները կամ,
մեղմ ասած, թերիները, որոնց պատճառը
յաճախ պէտք է փնտռել գաղափարական
արգելքներուն, կազմողի սահմանափա-
կումներուն, լեզուական դժուարութիւննե-
րուն, խմբագրական կամ հրատարակչա-
կան խաղերու մէջ: Այդ պատճառներէն ու-
մանք անհետացած են անկախութեան
հռչակումով, իսկ ուրիշներ կը յամենան:

Անհետացող այդ պատճառներուն
շնորհիւ է, որ երբեմնի արգելուած կամ
խեղաթիւրուած հեղինակները իրենց վե-
րադարձը կը կատարեն հայրենի ընթերցո-
ղի սեղանին: Անոնց շարքին է Համաստե-
ղը (1895-1966), որուն նամակները առան-
ձին հատորով վերջերս լոյս տեսան Երեւա-
նի մէջ: Գիրքը կազմած ու ծանօթագրած է
բանասիրական գիտութիւններու դոկտոր
Մարգարիտ Խաչատրեանը:

Համաստեղը այն հեղինակներէն էր,
որ, բացառելով 1920-ական թուականներու
զոյգ մը գրախօսականներ (մէկը տպուած
Վիեննա, միւսը՝ Թիֆլիս), մինչեւ 1966,

այսինքն՝ մահէն քանի մը ամիս առաջ,
խորհրդահայ գրադատութեան ուշադրու-
թեան չէր արժանացած, բացի անցողակի
դատապարտումի ենթարկուելու համար,
իսկ ստեղծագործութիւններէն տող մը լոյս
տեսած Երեւան: Այդ տարի կը վերա-
չէր տեսած Երեւան: «Չալօ» պատմութեան
հրատարակուէր «Չալօ» պատմութեան
«Սովետական Հայաստան» ամսագրին մէջ,
որ սփիւռքահայ եւ ո՛չ թէ հայրենի ըն-
դրեցողին ուղղուած հրատարակութիւն
թերթի մը մէջ, վերջին հաշուով: Նման կեցուածք
կուսակցական-գաղափարախօսական հիմք
ուներ, ինչպէս կը խոստովանէր 1966ին Ե-
րեւանցի նամակագիրներէն մէկը՝ նախկին
ամերիկահայ համայնավար գործիչ Պատ-
ման Սեւեանը: «Վերապահութիւնը, անկեղծ
ասած, եղիլ է Ձեր դաշնակցական լինելու
հանգամանքի հետ առնչուած: (...) Վերա-
պահումները Ձեր գրականութեան նկատ-
մամբ միայն կարող են վերաբերել այն
գաղափարներին եւ հայեացքներին նկատ-
մամբ, որոնք սովետական մարդկանց հա-
մար հարազատ չեն» (նամականի, էջ 429):

Այնուհետեւ, գուցէ պատահական
հրատարակումներ եղած ըլլան մամուլին
մէջ, մինչեւ որ 1989ին, երբեմնի «վերակա-
ռուցում»-ի եւ արցախեան շարժումի ալի-
քին մէջ լոյս տեսաւ խորհրդահայ շրջանի
միակ հատորը՝ «Հայաստանի լեռներու
սրնգահարը» վերնագրին տակ: Նամակնե-
րու այս գիրքէն ետք, վերջերս Մ. Խաչատ-
րեան հրատարակած է «Մոռացուած էջեր»
վերնագրուած, մամուլի մէջ չբնութայն կամ
անտիպ նիւթեր բովանդակող երեք հա-
տորներ, ինչպէս եւ «Համաստեղի ստեղ-
ծագործութիւնը» մենագրութիւնը:

Համաստեղի ողջուցը լոյս տեսած հա-
տորներէն զատ, պէտք է յիշել, որ 1966ին
Պէյրութի «Համագրային» հրատարակչա-